

ХАТА.

I.

— Ты оглухъ, чы який тебе бисъ знае? Кажуть то-би—суддивъ клычъ!

— Та'дже клыкавъ... що жъ имъ зробишь, колы не йдуть? Могорычъ запывають!

— Могорычъ, кажешъ? який могорычъ? зъ кого?—
Те кажучы, панъ волосный пысарь ажъ пидскочывъ.

Поки старый, прыглухуватый дидъ Опанась, волосный сторожъ, збереться видмовыты сьому панови пысареви, дозвольте мени сказаты про його трошки. Панъ пысарь бувъ на зристь высокый, навить занадто высокый, тымъ жинка його мусила щоразу набираты сирого черкасыну йому на чынарку ажъ на аршынь бильше, нижъ набирано усимъ иншымъ людямъ, и се за-всигды чыныло ий превелькый жаль. На шырокихъ плечахъ у пана пысаря була довжелезна шыя, а на ий чымаленька голова. Найвыднйший на сій голови бувъ нисъ: винъ стремивъ мало не на все облыччя. Нисъ бувъ вельмы червоный, навить подекуды сынй,—мабуть се зъ превелькои прыхыльности пысаревои до тыхъ могорычивъ, що про ихъ винъ такъ палко заразы пытавсь у сторожа. Усымъ иншымъ його облыччя було зовсимъ звычайне, таке, якъ и въ усякихъ людей, и „особлывыхъ прымитъ“ не було нйякихъ, хиба що перо стырчало з - за пысаревого вуха. Звалы пысаря Хома Грыгоровычъ, и бувъ винъ вельмы розумный и знаючий пысарь и се винъ и доводывъ, що-дня „музыкамъ“, беручы зъ ихъ „грывеныкы“, копышныкы, мишечкы зерна и всьо-

го иншого, що мусило даватися йому за його пысарськи премудрощи, назвыще видъ роковой платы.

— Могорычъ? Зъ кого могорычъ? За що могорычъ?—знову гримнувъ панъ пысарь на сторожа.

— Та хйба жъ я знаю, за що? Тамъ и Васыль Трохымовычъ зъ имы.

— Васыль Трохымовычъ? Ты кажешъ, Васыль Трохымовычъ? Ахъ же воны таки сяки! Бачъ, я йому все зробывъ, чысто все зробывъ, и прыговоръ напысавъ, а винъ суддивъ поклыкавъ, а мене й забувъ! Ни, стрывай! Я пиду...

И розгниваный панъ пысарь ухопывъ шапку и хотывъ бувъ уже бигты, колы се його зупынывъ чоловикъ невельчкый, товстенькый, выголений, зъ пидстрыженымы вусамы, зъ маснымы, але пронозуватымы очыма, у сукняній чыстенькый чынарци. Се бувъ Семень Олексійовычъ Цупченко, сильськый крамарь и шынкаръ. Винъ ухопывъ пысаря за рукавъ и промовывъ:

— Хомо Грыгоровычу! Та хай йому, тому могорычеви! Та я вамъ, абы тилькы справу выграты, я вамъ утрое бильше могорычу поставлю! А суддивъ ще рано клыкаты, бо я ще не все вамъ про дило розказавъ.

— Та ни, та якъ же це? Мене не поклыкаты!—лютувавъ пысарь, порываючысь иты.

— Ни вже, Хомо Грыгоровычу, вы вже не йдите, дослухайте мого дила,—прохавъ Цупченко, не выпускаючы пысаревого рукава.

— Ни вже, Семене Олексійовычу,—вы мене пустить! А то якъ же це: безъ мене могорычъ!—не вгававъ пысарь.

— Та, Хомо Грыгоровычу! та вы послухайте: заразъ писля суду я васъ до себе, а въ мене, знаете,—очыщенна и нальвочка, и все таке!...—спокушавъ Семень Олексійовычъ.

Одъ згадки про „нальвку, очыщенну и все таке“ трохы пом'якшало сердце въ Хомы Грыгоровыча, и винъ сивъ, але не мигъ одразу заспокоитися.

— Та це спасыби вамъ за вашу ласку,—казавъ винъ,—спасыби! Тилькы жъ и Васыль Трохымовычъ!... и судди!... Ну, добре!... Я змовчу, тилькы я имъ колысь це згадаю!

— Такъ ось, доложу вамъ,—знову почавъ перепынену розмову Цупченко,—я й позычывъ гроши, трыдцять и п'ять рубливъ, Шоломиеви, а винъ мени рѳпыску выдавъ, що „по первому востребованію“, а колы ни, то його хата—моя буде. Теперъ же винъ

умеръ, дитей нема, удова сама зосталася. То чы можна мени зъ удовы гроши выправыты?

— Чому не можна? Абы роспыска. Йесть у васъ?—пытався пысарь.

Цупченко розстебнувъ чынарку, вытягъ и давъ пысареву заялозену й пом'яту чвертку паперу. Пысарь уткнувъ у неи носа и забубонивъ: „18... даю сю росписку... по первому востребованію обяываюсь уплатить... Въ случаѣ неуплаты принадлежащее мнѣ недвижимое имущество... остается въ пользу его, Цупченка“...

— Гм... гм... Це ще якъ Лойко пысаремъ бувъ, то цю роспыску пысано?—спытавъ пысарь, прочытавши.

— Эге жъ.

— Гм... гм... Тутъ, бачыте, не указано—хату, а „прилежащее мнѣ имущество“—ось що.

— Та хиба жъ хата не имущество?

— Звисно,—имущество. Тилькы тутъ, бачыте, „прилежащее мнѣ“. А всьому селу звисно, що Шоломій у прыймы до Новакивъ прыставъ, то хата не його, а жинчына выходыть.

— Та воно... адже вона йому жинка була, то хиба не одвича вона за його?

— Ни. Та й хиба вы не знаете нашихъ? Заразъ закрычатъ: прыймакъ, прыймакъ,—не його хата!

— Гм... Знаете що, Хомо Грыгоровычу? Моя вже дяка буде...

— Такъ, дяка... Що тамъ дяка!... Тутъ, бачыте, дило такее... уголовнее, колы що... Та й хиба я не знаю? Трыдцять п'ять рубливъ! Горилочки матинокы все наборъ, а тоди й трыдцять п'ять рубливъ...

— Тошно, було й такъ... А все жъ и своихъ грошей хочъ трохы давъ! Ну, та що тамъ казаты,—сыненька вже вамъ, а вже про могорычъ, то що й казаты: чого схочете—все буде!

— Сыненька... гм... То це вамъ хата за трыдцять и п'ять рубливъ буде (а хата така, що двисти рубливъ стоить), а мени...

— А проценты жъ, Хомо Грыгоровычу, а проценты? Ну, та вже хай дви троячки! такъ?—И Цупченко вытягъ зъ кышени калытку.

— Гм... Звисно—проценты... Тилькы жъ и дило таке, що...

— Та ось и дви троячки...—промовывъ Цупченко, кладучы на стиль шить рубливъ.

— Такъ...—одмовывъ пысарь, якость надзвычайно швидко прысуваючы до себе гроши та ховаючы ихъ у кышеню.—Тилькы жъ

подумайте, Семене Олексійовичу, якъ же його у прыговори напысаты незаконне рiшення...

— Та хiба не можна напысаты такъ, щобъ воно по закону було? А въ мене ячминь цього року не поганий—я бъ мишечокъ...

— Гм... Воно якъ два, такъ и краще бъ... Та ще въ мене кабанъ...—рахувавъ пысарь.

— Та буде й кабанови, и два мишечкы буде!

— Судди йдуты!—гукнувъ дидъ Опанась, вернувшыся.—И Шоломійку ведуть.

* *
*

Трое суддивъ уже сыдило на лави, а били ихъ за столомъ, зъ паперамы и навить зъ „Сводомъ законовъ“, и самъ пысарь, якъ уведено у волость Шоломійку. То була ще не стара, рокивъ може трыдцять п'ять жинка, але вже зистарена горемъ, недостаткамы та працею. Облыччя змучене, немовъ злякане, руки тремтять. Вона тыхо й несмилыво ввійшла въ хату, перехрестылася на образы, вклонылась и промовыла, зупынывшыся били порогу:

— Здорови булы, зъ вивторкомъ!

— Здорова, бабо, здорова!—гукнувъ одынь, уже трохы пидпылый, суддя.—Тутъ дило до тебе йе!

— Що жъ тамъ?

— А ось, позовъ на тебе йе. Позывають тебе.

— Хто жъ мене позывае?—тыхо спыталася жинка.

— А ось,—промовывъ пысарь,—Семень Олексійовычъ!

Семень Олексійовычъ уставъ изъ лавы.

— Такъ... Ну, Семене Олексійовичу, роскажить намъ, до чого ваше дило,—попрохавъ його одынь суддя.

Семень Олексійовычъ кахыкнувъ, выпростався трохы й понавъ:

— Та ось, дило таке, що не слидъ бы й турбуваты васъ, господа судди, та що жъ, якъ люде не правдою, а кривдою жывуть. Якъ ще жывыи бувъ чоловикъ оции жинкы, Мыкола Шоломій, то позычывъ винь у мене грошей трыдцять и п'ять рубливъ. И рѣспыска ось йесть... А теперь дило таке выходыть, що й самъ не виддавъ—такъ и вмерь—и ось жинка його не виддае.

— Ось рѣспыска,—промовывъ пысарь, даучы суддымъ паперь,—рѣспыска справедлыва й законна.

Суддя взявъ роспыску, покрутывъ ии въ рукахъ и положывъ знову на стиль.

— Якъ же, титко? Позычала ты—чы хочъ твѣй чоловикъ—у Семена Олексійовыча гроши?—спытавъ одинъ суддя.

— И помылуйте, и пожалуйте, люде добри!—почала Шоломійка, клоняючыся суддямъ.—Не знаю я, чы pozyчавъ винъ гроши, чы ни, бо я того не бачыла... А вы самы знаете, яке мое жыття було: тилькы й знала, що зъ шынку выглядала. И въ його жъ, у Семена Олексійовыча, тоди й шынкъ бувъ, то може винъ тамъ п'яный и pozyчывъ та й пропывъ десять разивъ.

— А рѣспыска?—запытавъ суддя.

— То що, шо рѣспыска? Я ии не пысала и не знаю й не бачыла.

— Якъ не знаешъ? Адже твѣй чоловикъ ии давъ, а ты не знаешъ?—гримнувъ пысарь.

— Не знаю, Хомо Грыгоровычу, не знаю!—знову уклоняється жинка.

Судди й соби не знали, шо казаты. Цупченко, знову кахыкнувшы, промовывъ:

— Господа судди! Дозвольте сказаты! Ось вона, жинка ця, каже, шо не знае, шо може чоловикъ пропывъ ти гроши. Господа судди! Адже вона мужняя жона, то якъ же жъ вона не знае й не одвичае за свого чоловика, мужа свого? И знову каже—пропывъ. Ну, то хйба що, шо пропывъ?

— Та бачыте, якъ пьешъ наборъ, то воно потимъ усе якось удвое доводиться платыты...—почавъ бувъ одинъ суддя, чухаючысь у потылыци; але жъ Цупченко не взявъ того до ввагы и казавъ дали:

— Ну, то шо хйба, шо пропывъ? Це до мене всякый п'яныця зайде, гроши визьме, пропье та й нема на його суду? Я не якъ небудь, у мене рѣспыска йе. Ось дозвольте, господа судди, рѣспыску прочытаты.

— Чытайте, Хомо Грыгоровычу!—промовылы судди.

Пысарь вытягъ зъ кышени хустку, голосно высякавсь, потимъ выкашлявсь, знову высякавсь й почавъ чытаты. Уси слухалы мовчкы и выдко було, шо оприче пысаря та Цупченка, ништо ничего не розуміе.

— Бачышъ?—промовывъ до Шоломійкы пысарь, дочытавшы роспыску,—ось сказано: усымъ имуществомъ одвичаю. Розуміешъ?

Трыдцять и п'ять рубливъ мусышъ заплааты, або имущество яке есть—сыричъ хату—виддаты.

— Хату?—промовыла зъ ђстрахомъ жинка.—Та'дже жъ це моя хата, не чоловікова. Адже жъ винъ у прыймы прыставъ, и це мого батька зъ дида й прадида хата була,—то й теперъ моя, а не його. И оце я свое добро виддаватому за те, що винъ пічывъ?

— Эчъ! яка велеречыва та премудра!—промовывъ пысарь, перекривлючы жинку.—Сказано тоби: жинка ты йому, то й одвицаешъ за його.

— Та воно справди,—обизвавсь одынъ суддя,—воно справди всякому звисно, що хата зъ дида й прадида Новакивъ була, а не Шоломивъ. То се щось не выходить...

— Якъ, не выходить? Що не выходить?—вызвирывся пысарь.—Новакивъ хата!... Новакивъ хата!... Ну, то що зъ того для дила выходить, що Новакивъ хата?

— Та, бачыте, щось воно не тее...—почавъ бувъ суддя.

— Не тее? що не тее?—ропалювався пысарь, пидскакуючы на своему стильци.—Що не тее?

— Та бачыте жъ: Шоломій позычывъ—зъ Шоломія було й правыты, а чого жъ теперъ на бидну жинку нападатыся?—боронывъ Шоломійку суддя.

— Именно такъ, якъ оце вы кажете: хйба я знала, хйба я видала, де и якъ винъ позычывъ? а хата моя, зъ батька, зъ дида й прадида моя.

— Ты вже мовчы, колы тебе не пытають!—гримнувъ на неи пысарь.—Якове Йвановычу! Петре Васильовычу! Грыгорію Семеновычу!—вдався винъ до суддивъ—ось слухайте, що я казатому. Вона каже: Новакивъ хата. Добре! Адже вона пишла замижъ за Шоломія, Шоломіевою жинкою стала?

— Такъ.

— А въ закони изображено,—ось у закони,—казавъ пысарь, стукаючы рукою по „Своду“,—изображено, що жона йеть, то-есть сказаты, рабыня мужа,—и що усе, що їи було, те його стало, йедына бо плоть и духъ едынны, а потому и добро все йедыне, для обохъ йедыне повинно буты. И понеже мужъ йеть хазяинъ и голова дому и йедынны властытель, то теперъ уже выходить, що колы ця жинка за Шоломія пишла замижъ, то не їи вже хата, а Шоломіева, чоловікова стала...

— Та чоловіка жъ мого нема...—почала була жинка, але пысарь гризно на неи глянувъ и казавъ дали:

— Хата чоловіка стала. И якъ чоловікъ умеръ, то жинка, стало бутъ, тилькы володіе чоловіковимъ добромъ и того рады уси, яки йесть, довгы й позычки и прытензіи всяки—зъ цього добра повинни зыскуватися й правытыся. Отъ якый законъ!—додавъ пысарь, втыраючы хусткою спитнилого видъ довгой промовы лоба.

Судди мовчали. Бачучы те Цупченко, промовывъ:

— Розсудить уже, будьте ласкави, господа судди, мене з нею: нехай або гроши вертае, або имуществомъ одвича. Розсудить по правди,—моя вже дяка й могорычъ буде...

— Та це звисно... промовывъ одинъ суддя.—А тилькы якось я не второпаю, якъ оце такъ, що хата ии була, а це видразу не ии зробылася?

— Якъ не второпаете? якъ не второпаете?—пидскочывъ пысарь.—Я жъ вамъ кажу: понеже и въ пысаніи, и въ закони стотить: мужъ и жона йедына плоть йесть и жона своему мужови у всьому корытыся повинна, а мужъ йедыный голова и властитель усьому дому, то того рады це вже не ии хата, а Шоломіева, чоловікова стала, и жинка, володіючы чоловіковимъ добромъ, мусыть його довгы сплачуваты.

— Розсудить, господа судди,—зновъ почавъ Цупченко,—моя вже дяка буде...

— И помылуйте, и пожалуйте, люде добри! Ничымъ я тутъ не вынна,—прохала жинка.

— Та глядять лышь, Хомо Грыгоровычу, чы такъ?—спытавъ одинъ суддя у пысаря.

— Такъ, такъ! Именно такъ и законъ изображаетъ. и пысаніе глаголетъ,—одмовывъ той.

Судди ще помовчали.

— Що жъ ты? Згожуешся заплатыты?—запытавъ нарешти одинъ зъ ихъ у Шоломійки.

— Не могу я и ни зъ чого мени платыты,—видмовыла вона.

— Такъ ось же чуешъ—хату, кажуть, тоди въ тебе видберуть, бо въ роспысци, бачъ, якъ тамъ казано... усымъ, каже, мучествомъ чы що, одвигаю...

— „Въ случаѣ неуплаты, принадлежащее мнѣ имущество остается въ пользу его, Цупченка“,—вычытавъ зъ роспыскы пысарь.

— Чуешъ, титко, що напысано?—спытавсь одынь суддя.

— Та хйба жъ я знаю, що тамъ напысано, що воно й до чого? Мы люде темни. А хата наша, Новакова, спокон-вику.

— Якове Йвановичу! Петре Васыльовичу! Грыгоріе Семеновичу!—загомонивъ пысарь.—Ну що тутъ зъ якою небудь бабою дурною базикаты? Тутъ чоловикъ статечный, Семень Олексійовичъ, ось каже—не те, що баба ця,—та й роспыска йесть.

— Та треба жъ и ии роспытаты... одказавъ Грыгорій Семеновичъ по пысаревому, а по простому—дядько Грыцько.

— Та що тутъ роспытуваты!—сварывся пысарь.—Що тутъ роспытуваты! Адже йесть вамъ роспыска,—ну й треба пысаты прыговоръ.

— Пидождить, Хомо Грыгоровичу! А що, якъ мы не по правди зробымо? а що, якъ, може, треба такого прыговора напысаты, щобъ цыхъ грошей вона Семенови Олексійовичу не виддавала?—не покудавъ свого дядько Грыцько.

— Якъ не виддавала? Якъ оце такой прыговоръ?—роспынався пысарь.—Та вы знаете, що це вы кажете? Та вы знаете, що зъ цього буде? Колы вы такого прыговора постановыте, щобъ грошей не виддавать, то разъ те, що „прысутствіе“ його одминыть—оце разъ! (пысарь загнувъ палець); а друге те, що тоди Семень Олексійовичъ може на суддивъ пожалитыся за лыцепрїятство, сыричъ—неправедне, за-для своеи выгоды, ршєння... А вы знаете, що за таке лыцепрїятство по закону слидує, знаете?

— Та де жъ намъ знаты? Мы люде невчени, законивъ не знаемо...

— То жъ то, що не знаете! За це васъ самыхъ пидъ судъ, у рештанськи роты виддадутъ—онъ якъ! Та я й пысаты такого вашого прыговору не хочу! А то ще й самъ за напысаніє одвичатыму.—И пысарь уставъ и пишовъ геть, а за имъ Цупченко.

— Що його тутъ роботы?—чухаючы потылицю, пытавсь Якивь Ивановичъ.

— Та чуєте жъ, каже, що колы такой прыговоръ, щобъ не платыты, такъ и пысаты не хоче, бо й за пысання, бачъ, кара,—видмовывъ Петро Васыльовичъ.

— Це рахуба!... И жинкы шкода... Та може бъ ты, Параско, заплатыла гришмы; а то жъ чуешъ, хату видсудыть,—казавъ Якивь Ивановичъ Шоломійци.

— Боже мій! Та зъ чого жъ я буду платити и дея тыхъ грошей визьму? У мене жъ и йисты иноди ничего!—жалилася жинка.

— И хто його зна, що й казати?...—бидкався зновъ Якивъ Ивановычъ.

— А на мою думку, такъ усе це не по правди! Усе це Хома крутитъ. Хата не Шоломѣва и плати зъ нею нема ніякои,—промовивъ дядько Грыцько.

— И якъ тамъ не по правди! Каже тобі пысаръ—не можна ніякъ бильше, ну й треба такъ пысати, щобъ Цупченкови хату,—озвався Петро Васыльовычъ.

— А правду жъ де ты сховавъ?—спытався дядько Грыцько.

— И жинки жъ жалко... Такъ чуешъ же—й кара, каже, за лицемирство, чы якъ винъ тамъ говорыть, велька. У рещтанськи роты, чуешъ...—лякався Якивъ Ивановычъ.

— Ну, а вже що пысаръ цей, то не збреше; уже колы скаже, що не одминять прыговору, то й зроду не одминять—отъ скилькы вже разивъ такъ було. Ну, а вже якъ сказавъ, що зламають прысудъ у „прысутствіи“, то вже того й сподивайсь, такъ и буде. Хиба то давно було, якъ Онъська Шапуваленка за такой прыговоръ „прысутствіи“ зъ суддивъ скинуло та ще й самого за малымъ пидъ судъ не виддало? Онъ якъ!—казавъ Петро Васыльовычъ.

— А теперь, бачъ, каже, що не те що видминять, а за лицедырство ще й рещтанськи роты, чуешъ, будуть!—обизвався Якивъ Ивановычъ.—И жинки шкода, и хто його знае, що й робыть?—миркувавъ винъ.

— Та вже мабутъ треба такъ, якъ пысаръ казавъ, пысати,—радывъ знову Петро Васыльовычъ.

— Ни, не такъ... ни...—казавъ дядько Грыцько.—Не по правди буде!

Шоломѣйка, що увесь той часъ стояла мовчки, упала теперь судьямъ у ноги.

— Ой помылуйте жъ и пожалуйте жъ! Куды жъ я подинуся, якъ изъ хаты мене выженуть? Чы мени пидъ тыномъ, якъ собаки голодній, здыхаты? Мое жъ добро, батькившына моя!—рыдала бидолашна жинка.

— Оце такъ!...—наспылыся судди.—Ну вжъ й здырця сей Цупченко—хату послидню виднима. Ну вже й чоловикъ!

Тилькы Петро Васыльовычъ мовчавъ.

- Та чы не можна бѣ якъ небудь іі вызвольты?
 — Чуешъ же—лыцемирство...
 — Якове Йвановичу! Петре Васыльовичу! Грыгоріе Семеновичу!—гукнувь пысарь зѣ другои хаты.
 — А що?—спыталыся судди.
 — Та ось идить сюды, щось казаты маю.
 Судди пишлы.

* *
 *

Згодомъ трохи и судди, и пысарь, и Цупченко сыдили въ шынку, въ кимнати за столомъ. Тилькы Параска Шоломіева зосталась у волости дожыдаты суддивъ. Цупченко, зѣ пляшкою въ рукахъ, частувавъ по ряду кожного, прыпрохуючы й прыказуючы. На столи була закуска—чехоня й хлибъ. Уси пылы й йилы. Спорожнылы одну пивкварту, прынись Цупченко другу. Писля другои судди булы вже зовсимъ п'яни. Тоди Цупченко почавъ розмову про дило.

— Такъ якъ же, господа судди,—загомонивъ винъ.—Якъ буде дило?

Судди не заразъ одмовылы. Першый озався дядько Грыцько:

— А що жѣ, Семене Олексійовичу, дило таке: помырится вы зѣ нею, поладнайте. Не по правди бо й ваше дило.

Дядько Грыцько пидпывшы ставъ смилывійшый.

— Якъ же жѣ, господа судди, не по правди?—бидкався Цупченко.—За вищо жѣ мои гроши пропадатымуть?

— Що тамъ казаты: не по правди!—гукнувь Петро Васыльовичъ.—Якъ тамъ не по правди? Адже роспыска йесть!... А чоловикъ намъ могорычъ поставывъ!..

— Що могорычъ? Могорычъ—дурныця! Я могорычъ такъ: чому не выпыты зѣ чоловикомъ, колы трапляється? Колы звыкъ пыты—пый! Я самъ не пывъ спершу, а теперь уже ось четвертый рикъ суддею—навчывся пыты. И пью... Могорычъ шо!..—казавъ зовсимъ уже сп'янилыи дядько Грыцько.

— Ну, а що жѣ—дурно могорычъ пытымешъ?—сикався Петро Васыльовичъ.

— Не те!... А я не хочу, щобъ не по правди.

— Та що тамъ багато балакаты,—выкушайте ще чарочку на добре здоров'я!—прыпрохувавъ Цупченко, частуючы дядька Грыцька горилкою.

— Чарку? я чарку выпью... А тильки не по правди...

— Семене Олексійовичу,—стыха сипнувь трохы згодомъ пысарь Цупченка,—годи вже частуваты, а то вони й до волосты не дійдуть,—теперъ вони саме на пори...

И справди дядько Грыцько та Якивь Ивановычъ булы на пори,—вони вже наваду чы розумилы, де вони и що роблять. Тильки Петро Васыльовычъ ще не вгававъ и роспынався за Цупченка.

— Ну, треба у волость—дило кинчаты!—уоставъ пысарь.

Але винъ мусивъ сказаты се ще двичи, погы судди зроумилы його. Такъ-сякъ выбралися зъ шынку, прыйшлы у волость. Тамъ пысарь выславъ на який часъ Шоломіюку геть, а самъ скоренько надряпавъ „присудъ“,—звисно такой, якого треба було Цупченкови.

— Ну, Петре Васыльовичу, Якове Ивановичу, Грыгоріе Семеновичу, печати треба прыкладаты, давайте!

— Я заразы!—гукнувь Петро Васыльовычъ.

Якивь Ивановычъ мовчки вытягъ зъ кышени печать.

Вытягъ печать и дядько Грыцько, сылкуючысь вымовыты:

— И я дамъ, тильки не по правди... Вы такъ робить, щобъ по правди було...

— Та по правди, по правди зробымо,—казавъ пысарь, беручы печати, напалюючы ихъ на свичци и прытыскаючы до прысуду.

Якъ изроблено все, поклыкано Шоломіюку и прочытано їй прысудъ. Бидна жинка тильки плакала, слухаючы його, и ничего не могла вже казаты. А судди вже не розумилы ни того, що пысарь чытавъ, ни слизъ їи...

II.

Параска Шоломіева живе теперъ сама-одынока. Дитей Богъ не давъ выкохаты: одынъ хлопчыкъ бувъ, та й той умеръ, якъ помынувь йому дев'ятыи рикъ. Чоловикъ тежъ недавнечко вмеръ, навить роду ніякого блызького не зосталося—уси повмиралы. Сумне й одыноке жыття...

А колысь же не такъ воно жылося.

Сим'я ии заможна була: колысь старый батько по чотыри паровыци у Крымъ по силь водывъ, хазяйство чымале було, хата гарна, велька. У батька тильки двое дитей було: вона, Парас-

ка, та сынъ, одъ неи ажъ на п'ять рокивъ старшый. Любылы ихъ обохъ стари дуже й ничего имъ не жалилы. Братови було вже висимнадцять рокивъ, якъ винъ умеръ, зъ Крыму йдучы. И зъ того часу батько покынувъ чумацтво—не мигъ бильше й згадуваты про його—разъ тилькы сказавъ:

— З'йило воно въ мене сына.

Та бильше вже й не помынавъ.

Зосталася Параска у сим'и йедыначкою. И теперь уся любовъ батькова та матерына на неи повернулася—жыла якъ у рай дивчына: тилькы того не мала, чого бажаты на думку не спадало. Маты тилькы й жыла нею, а батько хочъ и журывся, що сынивъ нема и никому буде батькового добра доглянуты, а все жъ тилькы й утихы було въ його, що вона. Ще тилькы косу почала заплитаты, а вже маты пидйде було до неи й дывыться довго, замыслена, та й скаже потимъ:

— Ой доню моя любя! красно ты цвितешъ, та доведеться намъ розлучытыся, може пробыйголови якому виддаты тебе!

А батько, якъ що нагодытыся на той часъ у хати, то такъ, прыкро неначе, промовыты:

— Загадала про те, що колысь тамъ ще буде! Що то жинота!

А въ самого въ очахъ слъза замружие...

А потимъ и замижъ Параска пишла.

Сусида въ ихъ бувъ, удовынъ сынъ, двиръ изъ дворомъ жылы. Не въ свой жылы хати, у чужий, бо ахтѡви булы и свои не малы. Парубокъ гарный, чепурный, та на лыхо хазяйства въ його зовсимъ не було: батько п'яныця бувъ, то ничего сынови не покынувъ. То Мыкола (такъ звалы його) все бильше по наймахъ у мисти живъ и зароблявъ потроху—тымъ себе й матеръ, покы жыва була, на свити державъ. Ну, а то трапылось одного разу такъ, що не було де найнытыся и живъ винъ дома. Двиръ зъ дворомъ, садокъ зъ садкомъ жыла зъ имъ Параска, часто доводылося стрыватыся, то й спизналыся вони. И любыла жъ його Параска дуже,—за лычко вродлыве, за чорни бровы та за речи ласкави. Одно тилькы лякало ии—пывъ иноди Мыкола. Стала вона йому казаты:

— Мыколо, покынь пыты—не буде зъ того добра

— Що жъ мени—за свои гроши та й не выпыты? На чорта жъ и заробляты!

А трохи згодомъ роздумався, каже:

— Правду ты, Параско, мени райла: не буду пыты, а то й батько твій не виддасть тебе за мене.

И справди, поky бувъ у сели, то не пывъ. А якъ бувавъ у мисти, то тамъ не розмынався зъ чаркою, та про те ниxто не знавъ—ни Параска, ни батько ии.

Рикъ вони кохались. Мыкола на той часъ и въ мисти не живъ, а въ свого жъ такы селянына найнявся. Помынувъ рикъ, каже винъ Парасци:

— Доky будемо такъ по садкахъ ховаться? Треба мени хазяиномъ буты. Прышлю я старостивъ до тебе.

И прыславъ незабаромъ.

Вагались Парасчыни батько й маты, та й не троxy. Вагались тымъ, що не хотилося имъ, статечнымъ господарямъ, свою йедыначку-дытыну за безхазяйка даваты; вагались й тымъ, що ранійше троxy негарна слава про Мыколу була, хочъ теперъ винъ и бувъ доладнимъ парубкомъ. Та якъ роспыталася маты въ дочкы и якъ прызналася вона ий, що любить Мыколу—не схотили стари на перешкоди ридній дытыни статы,—подавала Параска рушныкы старостамъ.

Тилькы все боявся батько.

— Гляды,—каже було Мыколи,—виддаю я тоби Параску—не понехтуй моеи дытыны. И худоба вся, яку я надбавъ,—ваша жъ вона буде, якъ умру,—можна хазяиномъ буты, гляды!

А Мыкола на те:

— Богъ зъ вами, тату! Та я не знаю, якъ за васъ Господа молыты!

Прынялы зятя до себе въ прыимы. И поky батько й маты живи булы, то гарно було Парасци жыты. Хочъ и здавалося ий иноди, що Мыкола немовъ щось не такый до неи зробывся, що менше вже винъ до неи душею прыхыляється, та мовчала.

— То мени тилькы здається такъ,—думала.

А ничого соби хазяинъ Мыкола вдався, а найбильше до батька вмі пидлестытыся. Такъ винъ коло його впадае, такъ йому догожае, що вже дали й никуды...

Умеръ батько, умерла маты, стали самы жыты на батьковому добри. И видколы почалы самы жыты, почала Параска горя зазнаваты—спершу потроху, а дали й повну выпыла того лыха...

Якъ умерь батько, заразь почавъ Мыкола пыты, покынувъ коло хазяйства впадаты. Казала йому про се Параска—спершу винъ мовчавъ усе, неначе соромъ було йому. Та такъ недовго було. Одного разу все вырнуло на поверхъ. Прийшовъ винъ п'яный. Параска щось и скажы йому про се. Якъ вызвирыться винъ:

— Хиба я не хазяинъ у своему добри? Все мое, усьому я одынъ хазяинъ—схочу пропыты, то й пропью. Досыть я гнувся та плазувавъ передъ твоимъ батькомъ—теперь моя воля! На чорта жъ я й бравъ тебе!

Зрозумила теперъ усе бидолашна жинка, та пизно тилькы...

И пишло п'яцтво, ледарство,—батькивщына якъ за водою йшла. Часомъ неначе бъ то й схаменеться Мыкола, мовъ бы коло хазяйства заходьтись—звисно, соромъ мужыкови, та ще й заможньому, купований хлибъ йисты, а свое поле не оране кыдаты, —ну й посіе винъ такъ, абы на харчъ, а тамъ знову... И тоди ни слъозы Парасчыни, ни благання ии, ни докоры—не пособляло ничего. Спершу тилькы лайку вона видъ його чула, а потимъ и быты почавъ. И почалося се зъ того саме часу, якъ зъ удовою салдаткою винъ спизнався. Тоди вже всього натерпилась Параска, всього зазнала...

И тяглыся такъ дни за днямы, тыжни за тыжнямы. Промынавъ такъ одынъ рикъ и другый, и третій. Одъ хазяйства зосталася сама хата, а зъ Параскы—выкоханой чепурной батьковои дочки—недочасно зистарена лайкою, бійкою, тяжкою працею та недостаткамы жинка...

* *
*
*

Параска Шоломіева вернулася зъ волосты до-дому, мовъ не пры соби маючысь. Лыхо, що несподивано впало їй на голову, зламало, прыдавило бидну жинку, взяло въ неи всю силу. Вона тилькы й могла розумиты одно, що ии выганяють зъ власной хаты, виднимають останній прытулокъ, останне добро. И ся думка такъ опанувала ии, що вона ничего не могла робыты, никуды не могла питы и все думала, думала про се. Забигала була до неи сусидка Мотря, хотила роспытатись, розважыты, та ничего не почула видъ неи, тилькы одно:

— Пропала я!

Але помынуло килька день—зъ волосты не приходять, ии не займають. Перша щочасня думка про те, що ось-ось ии выженуть зъ хаты, видминылася на иншу:

— А може вони зглянулыся на мои гирки слъзы, на мое вбозство—може не займатымуть мене.

Такъ думала вона, и надія потроху оживала въ ии побытому, наболилому серци. Ий хотилося впевнытыся въ сьому, и вона килька разивъ замирялася питы до Цупченка або до пысаря, щобъ роспытатыся. Але жъ мовъ якась невидома сыла не пускала ии, мовъ вищувало ий щось, що якъ пиде вона, то не добро видъ ихъ почуе.

— Нехай, - казала вона соби.—Жытыму мовчкы—може якось обійдеться.

Ии вона не йшла и ни зъ кымъ не хотила говорыты про хату, а жыла тилькы надією, що все буде, якъ треба.

Мынувъ третій тыждень, мынае четвертый. Параска трохы чы не певна вже, що зостанеться въ свой хати.

— То вони, мабуть, тилькы полякалы мене, а дали бачуть, що я не хылюся, то й кынулы.

Такъ вона думаетъ и заспокоюеться тією думкою, почынае навить хату лагодыты на зиму—викна обмазуе, щобъ не такъ холодно було, то-що.

Бидна! Вона не знае, що ии ворогъ Цупченко тилькы жде, щобъ прысудови волосного суду выйшовъ законный терминъ—одынъ мисяць!

Але вона незабаромъ довиладалася про се...

Одного дни вона тилькы пообидала й почала вымитаты хату, колы чуе—у двори загавкала собака. Параска вызырнула у винокно: у двирь увійшовъ пысарь, а за имъ Цупченко й староста. Виныкъ выпавъ ий зъ рукъ и вся тремтючи й зблиднувшы, стояла вона посередъ хаты.

Брязнула клямка, увійшлы гости въ сины. Параска чуе пысаривъ голосъ, винъ каже:

— Ну, Семене Олексійовичу, ось вы и въ свой хати!

Одчыняються двери, ось уже въ хати гости—вси трое; староста „пры знакови “

— Здорови булы,—каже староста,—зъ вивторкомъ!

Але Параска не може видмовыты й тилькы мовчкы дывытыся на гостей та трусытыся.

— Прыймай, бабо, гостей у хату, а хочь не гостей, а хазяина, —гукнувь пысарь и додавь потимъ, повертаючыся до Цупченка:

— А непогана хатка, Семене Олексійовичу!—Й-бо!

— А за свои гроши—не дурно прыпала,—видмовывъ той, обглядаючы хату навкругы.

— Ну, бабо,—знову почавъ пысарь,—часъ-пора тоби, кажу я, хазяина въ його хату пускаты. Чуешъ?

— Якого хазяина?—ледви змогла промовыты Параска.

— Якъ то—якого? Эге, та чы ты, дурна, й доси не знаешъ? Адже строкъ ришенню вийшовъ—мисяць. Ты у „присутствіе“ не подавала—значыть хата теперь уже не твоя, а Семена Олексійовича. Такъ законъ каже.

— Именно, якъ законъ каже, по закону!—додавъ звычайненько Цупченко.

Такъ онъ воно що! Онъ чому и сей мисяць не займано! А теперь, бачъ, строкъ вийшовъ...

— Чуешъ же, бабо,—загомонивъ уже Цупченко,—до завтрыго щобъ выбралася видсила зъ своимы манаткамы, бо мени на завтра хату треба И щобъ безпреминно!

— Эге жъ, безпреминно!—додавъ пысарь.—А не схочешъ сама, то й за ноги выволочемъ. Чуешъ? Ось тоби й староста—и винъ тоби велыть. Старосто! скажите й! Чого жъ вы мовчыте, наче васъ тутъ и нема?

Староста не знавъ, на яку ступыты, бо почувався зовсимъ погано, устрявшы въ таке дило, и ледви мигъ промовыты:

— Та що жъ... И я... звисно, такъ...

Йому було ніяково й тяжко гляднты на зблиду, змертвилу жинку.

— Ото жъ щобъ знала, и хата завтра щобъ порожня була, та безпреминно!—знсву промовывъ Цупченко.

— Ну, ходитъ уже—теперь й уже об'явлено,—сказавъ пысарь, повертаючыся до дверей.

— Ходитъ!

Пысарь и Цупченко ще въ хати понадивалы шапки й вийшлы, а за ими позаду староста, похнюпывшы голову.

Параска хотила була скрыкнуты, щось сказаты, але въ неи не стало сылы. Вона мовчки, якъ пидтятя, схылылася на лаву.

Такъ онъ що!

Онъ чого и доси не выгонено: строкъ не выходывъ! А теперъ выйшовъ уже той строкъ, и ии выганяють якъ собаку, выганяють зъ власной хаты, зъ тїи хаты, де вырись увесь ридь ихъ, вырись ии батько, выросла й вона. Кожна дощечка, кожна брусныка, коженъ килочокъ у сїй хати такый ридный ий бувъ, бо зъ кожнымъ йєдналась якась згадка про минули часы. Дывлячыся вона на пичъ, згадувала, якъ самъ старый батько ии робывъ, и вона в'являла соби батькове облыччя, його голось, його розмову... А онъ божныкъ, що вона зъ матир'ю колысь прыбывала, якъ батько на ярмарку нови образы покупывъ. Яка рада була тоди вона, ще невеличка дивчынка, сымъ новымъ блыскучымъ „богамъ.“ Зъ якимъ побожнымъ бстрахомъ дывлялась, якъ батько, загорнувшы образы у вельку хустку, понисъ ихъ у церкву посвятыты, якъ потимъ прынисъ ихъ и побожно на ихъ помолывшыся, постановывъ на божныкъ... А онъ покутне викно поламане, гвиздкамы збыте. Охъ, якъ давно се було! Се тоди, якъ вона ще дивчыною була. Дома никого не було—вона та подруга Мар'яна. И завелься вони ганятысь одна за одною. И доты ганялыся, покы Мар'яна, скочывшы на лаву, спиткнулась и падаючы вдарылася плечемъ просто въ ряму. Ряма въ одному мисци поламаняся... Полякалысь вони... Параска на себе сказала, и батько ничого, не лаявъ, а полагадывъ мовчкы, и онъ и доси мицно держыться дебело зроблена ряма. И одъ сього wypadку Парасчына думка перейшла до всихъ минулыхъ, давнихъ часивъ, и передъ нею замыгтылы, забыщалы мовъ чудове малювання—давни весели дытячи лита. Малювання те померхло було, затерлося въ души на якый часъ, але теперъ знову немовъ поновылося й виджыло новымъ жыттямъ, и блыщать на йому хварбы, и слиплють вони очи бидолашній одынокій жинци, повытїй мрїямы... И радости, и муки тыхъ святыхъ часивъ, и слъозы, и смихъ, и сонце, и хмары—усе вставало передъ нею и сповняло змучену душу немовъ якоюсь новою сылою, немовъ зновъ ии до жыття тягло... Тилькы ось середъ сыхъ блыскучыхъ и любыхъ малюваннивъ почынають уставаты инши, похмури й смутни, де сами хмары, и нема сонця, де сами слъозы, и нема смиху. Що се? Се вони, ти прокляти дни, що ий довелось прожыты писля батьковои смерты...

Вона не хоче про ихъ думаты, бо невымовна туга обнима іі, але не може... Малювання за малюваннямъ, образъ за образомъ зновъ устають и плывуть... И выразнійше видъ усихъ одно,—те, що ніколи не зникне у неї зъ пам'яті.

Параска бачить його п'яного, розхристаного, у драній сорочці, зъ скуйовдженимъ волоссямъ, зъ побытымъ обличчямъ після бійки въ шинку за ту салдатку, зъ безглуздыми й лютыми, по звирячому выраченими очыма, зъ стысненими кулаками. Винъ стоить проты неї...

— Я тебе вбью, тильки ты мени слово про це скажешъ, тильки нагадаешъ про неї!...

И винъ почавъ быти іі кулаками по голови, по обличчю, въ груди... Вона впала до-долу, а винъ усе бувъ іі, бувъ рукамы й ногами и крычавъ-ревивъ: убью!

Здригнулася Параска й прочнулася. Невже смеркається? Скільки жъ вона згаяла часу за своїми думками! Вона встала и тутъ тильки помитыла, що цупкый холодъ панувавъ у хаті. Вона глянула й побачыла, що гости не прычынылы дверей. Параска пишла зачыняты. Глянула—у дверяхъ дирка, такъ и дме витерь. Треба заткнуты чымсь,—думає Параска. Але на що жъ його затыкаты?—заразъ же встає инша думка.—Адже теперъ ся хата не іі,—хиба жъ ій не однаково, чы буде тутъ холодно, чы тепло?

Не іі хата!.. Ой проклятый сей Цупченко, проклятый! Винъ іі грабувавъ и теперъ грабує. Скільки винъ выдурывъ ще въ Мыколы, якъ той жывыи бувъ, а теперъ и въ неї останне виднимає. Звиръ лютый!

И невымовна злисть, лютість зайнялася въ грудяхъ у Параски. Ій схотилося чымъ небудь оддячыты йому, сьому Цупченкови, що зробывъ ій стильки горя, схотилося помстытыся надъ имъ, хочъ шобъ йому зробыты—вона все зробыты, абы тильки вразыты, дошкулыты його, проклятого! И вона вся стрепенулася, але знову зупынылася, не знаючы, що ій зробыты. Та потимъ згадала:

— А, ты хочешъ цю хату взяты, хочешъ у мене іі видняты? Такъ не виднимешъ же ты іі, ні, не виднимешъ: я тоби спалю іі, порубаю!

И вона вхопыла соқыру з-пидъ лавы и сама не тямлючы, що й якъ вона робыты, почала рубаты й ламаты все, що трапля-

лося пидъ руку: и пичъ, и лаву, й стину, не зважаючи ни на що, опанована однією думкою: помстытыся надъ имъ, надъ проклятымъ!

— Нехай знае, нехай знае, що я йому не попущу цього! не моя ката, такъ и не його жъ! А я не попущу своєї батькивщины!..

И вона знову рубала й рубала. Але де дали, то малосыли руки все дужче втомлялыся, вона ледви махала сокирою, бьючы вже обухомъ, а не гостріемъ, и не помичаючи того; дали вся іи истота, стомлена й змучена тяжкымы турботамы, не выдержала, и Параска нарешти видразу впала до-долу, якъ мертва, безъ слова, безъ стогнанья. И вона лежала середъ порубаныхъ лавъ, печи, столу, середъ недорубкивъ и клаптивъ зъ одежи, лежала въ тій самій хати, якои ій такъ не хотилося выддаваты. Лежала нерухомо, не почуваючы й не розуміючи ничего. А на двори вже лягала ничъ, загортаючи все въ чорне запынало, и бурхливый, холодный осинній витерь завывъ и заскиглывъ, немовъ одправляючи темный похоронъ надъ сымъ розбытымъ, роздавленнымъ жытямъ...

* *
*

Другого дни Параска выбралася зъ своєї хаты. Ии прийняла до себе одна вбога сим'я.

Мынуло килька рокивъ.

Тамъ, де жылы цили поколиння чесныхъ хлиборобивъ, теперъ стоить гучный галасъ, чуты п'яни выгуки, лайку—се теперъ тамъ Цупченкивъ шынкъ.

А на сильському кладовыщу йесть одна могылка зъ невеличкымъ хрестомъ. Вона прытулылась одыноко въ куточку. В-осены гуляе по ій витерь, мочыть іи дощъ, зимою замита завирюха—скоро зривняесться могылка зъ землею. И тоди нихто не буде знаты, де знайшло соби видпочынокъ бидне перемучене сердце. Та й теперъ уже мало хто знае, и старчыха Параска й на кладовыщу така жъ одынока, якъ була и въ жытти.

1886.

